

Левчук Є. М., здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права НАВС

Наукові підходи до визначення поняття «злісний порушник установленого порядку відбування покарання»

У статті здійснена спроба проаналізувати та узагальнити різноманітні наукові підходи до визначення понять «злісне порушення засудженими до позбавлення волі встановленого порядку відбування покарання» та «злісний порушник установленого порядку відбування покарання». Крім того, встановлені проблемні моменти з означеної тематики дослідження та розроблені науково обґрунтовані шляхи їх вирішення. На підставі отриманих результатів дослідження виведені авторські визначення зазначених положень.

Ключові слова: злісний порушник; засуджений; установа виконання покарань; режим; злісна непокора; персонал установ виконання покарань.

В статье предпринята попытка проанализировать и обобщить разнообразные научные подходы к определению понятий «злостное нарушение осужденными к лишению свободы установленного порядка отбывания наказания» и «злостный нарушитель установленного порядка отбывания наказания». Кроме того, установлены проблемные моменты по указанной тематике исследования и разработаны научно обоснованные пути их решения. На основании полученных результатов исследования выведены авторские определения указанных положений.

Ключевые слова: злостный нарушитель; осужденный; учреждение исполнения наказаний; режим; злостное неповиновение; персонал учреждений исполнения наказаний.

The article is an attempt to analyze and synthesize a variety of scientific approaches to the definition of “willful infringement sentenced to imprisonment punishment established order” and “malicious violator punishment established order.” Also, set problem points to a specific topic of research and scientifically grounded solutions. Based on the results of the study authors deduced determining these provisions.

Key words: violators; sentenced; prisons; mode; persistent non-compliance; staff of penal institutions.

Постановка проблеми. Головні зусилля персоналу установ виконання покарань (далі – УВП) перш за все спрямовані на забезпечення ефективності процесу виконання покарань по відношенню до осіб, які вчинили злочини; попередження та вжиття заходів, з метою запобігання вчиненню повторних злочинів, в тому числі в умовах позбавлення волі.

З огляду на зазначене, вкрай важливим є чітке визначення понять «злісне порушення», «злісний порушник», що дозволить підвищити ефективність запобіжної діяльності в УВП, важливість якої додатково підкреслена у новій Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 № 276 [1].

Актуальність піднятої теми зумовлена також зростанням кількості злочинів, передбачених ст. 391 КК України «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань», необхідністю визначення правового підґрунтя для віднесення засудженої особи до «злісних порушників установленого порядку відбування покарання». За статистичними даними, з вини засуджених щороку вчиняється велика кількість порушень режиму відбування покарання, 40% з яких – злісна непокора законним вимогам відомчого персоналу [2, с. 134].

Стан досліджень. Проведений аналіз наукової літератури показав, що вагомий

внесок щодо конкретизації понять «злісний порушник», «злісна непокора», «злісне порушення», «злісність» здійснили вітчизняні науковці В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, А.П. Гель, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, А.В. Кирилук, О.Г. Колб, І.М. Копотун, С.Ю. Лукашевич, О.В. Плужник, Ю.В. Орел, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, І.С.Яковець та ін.

У своїх наукових працях автори, узагальнюючи правозастосовчу практику у сфері застосування норм ст. 133 КВК України, зазначають, що потребує удосконалення понятійний апарат в сфері використання такої категорії як «злісність», у змісті якого необхідно гранично окреслити перелік правил та заборон, що пред'являються по відношенню до засуджених позбавлення волі. Зокрема, як зазначає Журавська З.В., підвищена суспільна небезпека рецидивної злочинності полягає в тому, що вчинення злочину два та більше разів підтверджує стійкість антисуспільної орієнтації особи, її відкрите протипоставлення правопорядку, уперте бажання продовжувати злочинну діяльність, незважаючи на прийняті щодо цієї особи кримінально-правові заходи [3, с. 1]. Таким чином автор надає чіткі ознаки наявності у поведінці ув'язненого злісності щодо порушення встановлених правил. Разом з тим, не дивлячись на актуальність та певну розробленість піднятої нами проблеми, досі не існує єдиного підходу до визначення понять «злісність», «злісний порушник», що ускладнює процес виправлення засуджених до позбавлення волі, гальмування пенітенціарної (рецидивної) злочинності.

Виходячи з цього, метою даної статті є здійснення аналізу та узагальнення різноманітних поглядів до визначення понять «злісний», «злісний порушник», формулюванні власного визначення зазначених термінів, та створення фундаменту дієвого механізму запобігання злісній непокорі в місцях позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить практика, на сьогодні, заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються в УВП, не забезпечують створення належних умов для запобігання злісній непокорі з боку засуджених, внаслідок чого продовжують мати місце непоодинокі факти грубого порушення режиму утримання [4, с. 1]. Так у І-ому півріччі 2015 року у порівнянні з аналогічним періодом минулого року констатовано збільшення випадків виявлення злочинів, передбачених ст. 391 КК України, на 39% (із 61 до 85). Стрімким є ріст кількості випадків прояву агресії та фізичного опору з боку засуджених та осіб, узятих під варту, відносно пенітенціарного персоналу [5, с. 4].

Першопричиною даного явища, як слушно зауважує Ю.В. Орел, є невизначеність та відсутність чіткого понятійного апарату стосовно термінів та понять, що містяться в диспозиції ст. 391 КК України. Такий стан справ призводить до відхилення від принципу єдності у розумінні термінології і породжує труднощі в судовій практиці при застосуванні зазначеної норми [6, с. 11]. Такі домінуючі негативні правові реалії нашого сьогодення, що сприяють (прямо чи опосередковано) безперешкодному скоєнню злочинів у місцях позбавлення волі, є фундаментом для створення сумнівів на користь засуджених. Адже, однією з першопричин вчинення засудженими пенітенціарного рецидиву є правовий нігілізм окремих норм чинного кримінально-виконавчого законодавства, які не забезпечують гарантій достатнього рівня ефективності функціонування режимних підрозділів установ виконання покарань, не конкретизують права, обов'язки та відповідальність персоналу цих установ щодо боротьби із злочинністю у місцях позбавлення волі.

Правова природа поняття «злісна непокора» зумовлена специфікою правовідносин, які регламентують порядок виконання та відбування кримінальних покарань, особ-

ливостями середовища та спецконтингенту, що утримується у місцях позбавлення волі. Будь-яке поняття як форма логічного мислення у вигляді сукупності думок, що відображають явища в їх найбільш загальних й істотних ознаках, має виняткове значення для пізнання суті того чи іншого процесу є своєрідним узагальненням людської практики, підсумком, результатом розуміння оточуючої дійсності [2, с. 39]. Правильне формулювання поняття є досить відповідальною справою, яка не терпить колізій і неточностей.

Разом з тим, правозастосовча практика свідчить про те, що під час застосування ст. 391 КК мають місце сумніви на користь засудженого внаслідок незрозумілого визначення законодавцем меж дозволеного та забороненого, у зв'язку з чим назріла нагальна потреба в узагальненні ознак злісної непокори, здійсненні наслідків вчинення засудженими злісного порушення в УВП, слідчому ізоляторі (далі - СІЗО) та деталізації саме поняття «злісний порушник установленого порядку відбування покарання». Такі корективи у законодавстві необхідні для нейтралізації «суб'єктивного забарвлення» у визначенні поняття «злісний порушник установленого порядку відбування покарання», чіткого розуміння окремих заборон, меж «дозволеного та недозволеного» у діях засуджених.

У зв'язку з цим, окремої уваги заслуговують питання щодо визначення заборон, які дозволяють «зараховувати» засуджених до категорії злісних порушників установленого порядку відбування покарання.

Як показали результати вивчення праць науковців кримінально-виконавчого профілю, поняття «злісний порушник установленого порядку відбування покарання» знайшло своє відображення в наукових розробках. Так, В.В. Коваленко та А.Х. Степанюк у науково-практичному коментарі до Кримінально-виконавчого кодексу України 2012 року визначили два види злісного порушника: 1) за характером учинених проступків, що є тяжкими, зухвалими, навіть в одиночному числі; 2) за видом накладення дисциплінарного стягнення [7, с. 396].

Автор розділу монографії «Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України» у 5.2 «Статус злісного порушника вимог режиму відбування покарання» М.В. Романов обґрунтував свою позицію щодо визначення змісту поняття «злісний порушник». За його думкою, при визнанні порушника злісним мова має йти про певне коло діянь особи, а не про притаманні їй конкретні риси, за які «зараховують» у злісні порушники [8, с. 422-424].

Власний погляд на шляхи вирішення даної проблеми висловив у своїй праці В.І. Пазиніч, який зазначає, що визначення злісного порушника режиму як особи, яка має певний набір характеристик та дисциплінарних правопорушень, є типовим прикладом так званої «стигматизації». Тобто йдеться не про діяння особи, а про саму особу, яку законодавець наділяє певним - статусом, званням злісного порушника режиму [9, с. 11].

Крізь призму адміністративного законодавства на підняту нами проблему, у цій роботі підійшов С.В. Петков, який у коментарі до ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначив, що злісна непокора з об'єктивної сторони виражається «у відмові виконати законне розпорядження або вимогу працівника міліції при виконанні ним службового обов'язку» [10, с. 1246].

Паралель між поняттям «злісне порушення режиму відбування покарання» та поняттям «злісне ухилення від відбування покарання» провів О.М. Сокурєнко, який прийшов до висновку, що у визначенні поняття «злісність» мова йде про неодноразове порушення (складне систематичне діяння), головною умовою наявності якої є той факт, що до

засудженого застосовувалися заходи дисциплінарного характеру (мінімум два рази), і лише за вчинення третього такого ухилення від робіт засуджена особа притягуватиметься до кримінальної відповідальності. Тому в основі визначенні поняття «злісний», за думкою автора, повинна лежати тяжкість проступків та їх кількість [11, с. 187].

Свою позицію щодо визначення поняття «злісність» обґрунтував у підручнику Кримінально-виконавче право (в § 3 «Критерії виправлення засуджених») В.М. Трубников. На його погляд, для того щоб визнати порушення вимог режиму злісним, слід констатувати не один акт порушення, а їх систематичність. Для позначення неодноразовості порушень встановлених правил і має вживатись термін «злісність». Іншими словами, каратися в дисциплінарному порядку повинні такі порушення правил поведінки засудженими, які набувають злісного характеру, що повторюються систематично [12, с. 40, 41].

В дійсності, така неоднозначність у визначенні понять не дозволяє чітко розкрити поняття «злісний». До цього висновку прийшла і З.В. Журавська, яка зазначає, що «більше 60 % суб'єктів злочинів – це особи, які належали до категорії порушників, які мали по два й більше дисциплінарних стягнення, але злісними порушниками визнані не були, оскільки за формальними підставами не підпадали під дію ст. 133 КВК із цих питань» [3, с. 8].

З цього приводу досить слушною є думка О.Г. Колба, який висловлюється про те, що «понад 60 % злочинів в УВП вчинялися такими засудженими, які мали не більше двох дисциплінарних проступків упродовж року, не вчиняли злісних випадків порушення режиму і не перебували на обліку оперативних служб, оскільки це не передбачено відповідними актами ДКВС України» [13, 497 с.].

Коментуючи окремі положення ст. 133 КВК в тій частині, де йдеться про те, що підставою для визнання особи злісним порушником установленого порядку відбування покарання є «вчинення протягом року більше трьох інших порушень режиму відбування покарання, за умови, якщо за кожне з цих порушень за постановою начальника колонії, або особи, яка виконує його обов'язки, були накладені стягнення, достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку», О.А. Гритенко прийшла до обґрунтованого висновку, про необхідність здійснення додаткових коментарів даної норми та її детального розгляду [14, с. 408].

Зокрема, з такою позицією можна погодитись, якщо звернутись до Великого тлумачного словника сучасної української мови, то термін «злісний», можна інтерпретувати як: 1) сповнений зла, недобррозичливості; злий; 2) який виражає злість; 3) сповнений злості; 4) який завдає шкоди: шкідливий, небезпечний [15, с. 471]. Отже, інтерпретація зазначеного поняття пов'язане з психологічним станом особи, а не з лінією її поведінки, яка свідчить про наявність в даній особі ознак злісного порушника.

В академічному словнику української мови під поняттям «систематичність», розуміється послідовність у діях, вчинках; наявність системи у чому-небудь. Отже, злісний порушник - це особа, яка систематично сповнена зла, свідомо порушує режимні вимоги, чим завдає шкоду, порушує нормальну діяльність установ виконання покарань, слідчих ізоляторів [16, с. 205].

Безперечно заслуговує на увагу з цього приводу й позиція О.І. Плужник, відповідно до якого зміст злісної непокори полягає не лише у відкритій відмові засудженого від виконання встановлених правил поведінки адміністрації, а і в наявності наполегливих, неодноразово висловлених (пред'явлених) вимог з боку представника адміністрації [17, с. 10].

Разом з тим, така точка зору автора є досить спірною, так як обумовлює віднесення до злісних порушників лише тих осіб, які не виконують вимог, висловлених вголос декілька разів.

На нашу думку, лінію поведінки особи слід визнавати злісною, у тому випадку, коли її діяння перейшли межі певних заборон. В протилежному випадку, ґрунтуючись на результатах аналізу окремих норм кримінально-виконавчого законодавства, слід стверджувати, що злісним порушником режиму відбування покарання є особа, яка характеризується певним «набором» окремих ознак, щодо її психічного стану, властивостей особистості. У цьому контексті слід погодитися з думкою О.М. Жук, яка проаналізувавши кримінологічну характеристику жінок, засуджених до позбавлення волі, здійснила спробу визначити категорію злісних порушниць як «жінки зі злістю, які систематично порушують режим» [18, с. 279].

Таким чином, здійснюючи тлумачення поняття «злісний» у коментарях слід надавати перелік окремих заборон, що порушуються засудженим, та чітко вказувати на кількість таких порушень. Зокрема, Ю.В. Орел, який досліджував ознаки злісного порушення режиму відбування покарання, прийшов до такого розуміння суті даного явища, що поєднує дві позиції : 1) наявність обов'язкового вчинення засудженим трьох самостійних порушень встановленого порядку відбування покарання, жодне з яких не є малозначним; 2) злісним визнається третє порушення встановленого порядку відбування покарання [20, с. 669].

Висновки. Виходячи із змісту проаналізованих у науковій літературі понять, можна сформулювати наукове авторське визначення «злісний порушник режиму відбування покарання», а саме – це особа, яка систематично, грубо з особливою зухвалістю нівелює встановлені законом та нормативно-розпорядчими актами ДПтС України заборони, що пов'язане з психічним ставленням особи до умов тримання, чим ускладнює порядок виконання покарання іншими засудженими та перешкоджає у його (порядку) забезпеченні адміністрації установ виконання покарань.

З урахуванням вищесказаного ознаками злісного порушника режиму відбування покарання є:

- 1) засуджений, який своєю поведінкою свідомо протидіє (не дотримується) режимних вимог установи виконання покарань;
- 2) засуджений, який умисно, із злочинним наміром порушує порядок відбування покарання;
- 3) засуджений, який відкрито демонструє негативне ставлення до режиму відбування покарання;
- 4) засуджений, який спеціально, порушує встановлені Правилами внутрішнього розпорядку заборони.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276 // Офіційний вісник України від 02.06.2015 № 41.
2. Козлов П.П., Нікітін Ю.В., Стрелков Л.О. Режим виконання кримінальних покарань: Монографія. - К.: КНТ, 2008. - 272 с.
3. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі: автореферат... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / З. В. Журавська. - К. Нац. академія внутр. справ, 2010. - 18 с.

4. Про надзвичайну подію в Одеській установі виконання покарань (№ 21) і притягнення винних посадових осіб до дисциплінарної відповідальності»: наказ ДПтС України від 26.06.2015 № 377/ОД-15.-3 с.
5. Про організацію виконання рішення колегії Державної пенітенціарної служби України від 16.07.2015 № 6РК: наказ Державної пенітенціарної служби України № 414/ОД-15 від 22.07.2015 К.: ДПтСУ, 2015.-35 с.
6. Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації ви- правної установи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право /Ю.В. Орел. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України : Науково-практичний коментар / заг. ред. д.ю.н., проф. В.В. Коваленка, д.ю.н., А.Х. Степанюка. – К. : Атіка, 2012. – 492 с.
8. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К. А. Автухов, А. П. Гель, М. В. Романов, В. О. Човган, І. С. Яковець; за ред. А.Х. Степанюка; ГО «Харківська правозахисна група ». - Х: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. - 480 с.
9. Білоус О.І., Пазиніч В.І. Проблеми вдосконалення кримінально-виконавчого кодексу України / Білоус О.І., Пазиніч В.І. // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби.-2014.-№ 1 - С.9-15.
10. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення за ред. Петкова С.В., Морозова С.М. – К. : Центр учб. л-ри, 2012.
11. Сокурєнко О.М. Окремі питання кваліфікації злісного ухилення від виконання робіт засудженим, що відбуває покарання у вигляді обмеження волі // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : Збірник наукових статей. Випуск XXIV – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С. 185-192.
12. Кримінально-виконавче право України: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / В. М. Трубников, В. М. Харченко, О. В. Лисодід, Л. П. Оніка, А. Х. Степанюк; За ред. В. М. Трубникова. - Харків: Право, 2001. - 384 с.
13. Колб О. Г. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій системі: Монографія / О. Г. Колб. – Луцьк : РВВ Вежа Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 497 с.
14. Гритенко О.А. Деякі теоретичні та правові аспекти щодо злісного порушення встановленого порядку відбування покарання / О. А. Гритенко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська нац. юрид. акад. - О. : Юрид. літ., 2010. - Вип. 55. - С. 406-412.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /Уклад. і головний ред. В.І. Бусел – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.
16. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970-1980. - 662 с.
17. Плужнік О. І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О. І. Плужнік. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2003. - 33 с.
18. Жук О.М. Режим в установах виконання покарань як основний засіб виправлення та ре соціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі / О.М. Жук//Часопис Київського університету права: - 2014. - № 1 - С. 279-282.
19. Злісне порушення встановленого порядку відбування покарання / Ю. В. Орел // Форум права. - 2011. - № 2. - С. 664-671. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_2_108.pdf.